

Наталія Богданець-Білоskalенко,

доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України (м.Київ, Україна)

Natalia Bohdanets-Biloskalenko,

Doctor of Pedagogical Sciences,
a senior researcher of the scientific subsection of Languages of Other Ethnic Minorities and Foreign Literature Teaching Department of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kuiv, Ukraine)

nataliabogdanets@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6793-8018

УДК37.016:376-054.57

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ШКОЛАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Анотація. У сучасних реаліях суспільного, культурно-освітнього простору України важливо формувати у дітей національну свідомість, почуття патріотизму за державу, в якій живуть. Це є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність. Сучасна школа відіграє важливу роль у становленні особистості, здатної брати активну участь в усіх сферах соціокультурного життя країни.

У статті обґрунтовано важливість добору текстів художньої літератури на національно-та соціокультурних засадах в підручниках з літературного читання для шкіл з мовою навчання національних меншин. Запропоновано аналіз існуючих підручників з літературного читання для шкіл національних меншин.

Автором визначено, що існує чимало шляхів засвоєння культурного досвіду українського народу. Проте саме художнє слово має неабиякий вплив на малого читача. Через вчинки героїв, історичні, народознавчі, природничі, пізнавальні тексти відбувається знайомство з культурою народу, в якій проживають представники різних національних меншин.

У результаті аналізу і синтезу різних джерел автор стверджує, що твори з національно-культурним змістом відіграють важливу роль у формуванні свідомих громадян своєї держави. А тому підручники з літературного читання для молодших школярів з навчанням мовами національних меншин обов'язково мають складатися у переважній більшості саме з таких творів.

У такому випадку мета формування різнобічно розвинутої, національно свідомої, духовно багатої, творчої особистості, здатної до самостійного здобування нових знань, націленої на саморозвиток і реалізацію себе в суспільстві, буде досягнута.

Ключові слова: національний, культурний, соціокультурний компоненти, зміст навчання, літературне читання, національні меншини.

THE NATIONAL-AND-CULTURAL COMPONENT OF THE CONTENT OF TEACHING LITERARY READING AT ETHNIC MINORITIES SCHOOLS

Abstract. In today's realities of the social, cultural and educational space of Ukraine, it is important to create in children a national consciousness, a sense of patriotism. This is one of the major tasks of raising children and young people, as it provides for the cultivation of patriotic citizens of their country, capable of defending its independence and integrity. The modern school plays an important role in the formation of a person capable of taking an active part in all spheres of socio-cultural life of the country.

The article substantiates the importance of the selection of texts of fiction on national and socio-cultural grounds in textbooks on literary reading for schools with a language of instruction of national minorities. The analysis of existing textbooks on literary reading for schools of national minorities is proposed.

The author states that there are many ways of mastering the cultural experience of the Ukrainian people. However, the very artistic word has a tremendous impact on the small reader. Through the actions of heroes, historical, ethnographic, natural, cognitive texts, there is an acquaintance with the culture of the people, in which representatives of various national minorities live.

As a result of the analysis and synthesis of various sources, the author states that works of national-cultural content play an important role in the formation of conscious citizens of their state. That is why textbooks for literary reading for junior pupils with language teaching in national minorities should be comprised in the overwhelming majority of these works.

In the article the significance of selecting literary texts based upon national and socio-cultural principles for textbooks in literary reading for schools providing teaching in minority languages is elaborated. The analysis of the current textbooks in literary readings for schools for national minorities is accomplished.

Keywords: national, cultural, socio-cultural component, education content, literary reading, national minorities.

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін, що відбуваються у сучасному культурно-освітньому просторі України, нова соціокультурна ситуація, суспільні вимоги і потреби мають на меті утвердження пріоритетного значення освіти, формування в соціумі розуміння значущості кожних етапів життя особистості, а особливо ж підліткового, як найвідповідальнішого періоду її становлення. Формування патріотизму, національної самосвідомості, засвоєння молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна школа відіграє важливу роль у становленні особистості, здатної брати активну участь в усіх сферах соціокультурного життя країни.

Хоча у сучасному інформаційному суспільстві надзвичайно багато джерел отримання інформації у будь-якій сфері навчання, а проте, головним джерелом отримання знань усе ж таки лишається підручник. Йому належить вагома роль в освітньому середовищі школи.

Підручник як один із основних методичних важелів досягнення мети освіти має будуватися на чітко продуманих науково-педагогічних засадах, розробка яких неможлива без вивчення і врахування досвіду в цій царині. Обсяг знань, глибина і рівень їх засвоєння учнями повністю залежать від якості підручника. У нашому випадку підручники з літературного читання для шкіл національних меншин. Постає проблема формування змісту нового підручника, скерованого на національно- та соціокультурний компоненти.

На сьогоднішній день в нашій державі мовами національних меншин навчається 400 тисяч учнів, що становить 10 % усіх українських школярів. З огляду на актуальність питання, зосередимо свій погляд на змісті творів підручників «Літературного читання» в школах національних меншин.

У статті окреслимо і обґрунтуємо важливість добору текстів художньої літератури на національно-та соціокультурних засадах в підручниках з літературного читання для шкіл з мовою навчання національних меншин.

Культурологічний змістовий компонент підручника спрямовує на реалізацію таких завдань: сприяння усвідомленню творів художньої літератури як важливої складової мистецтва; розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому полікультурному контексті, прилучення школярів до української народної культури – світу народної творчості; висвітлення зв'язків літератури з фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями українського народу, удосконалення загальнокультурних умінь та навичок учнів, виховання поваги до національних і світових традицій, толерантного ставлення української та рідної культури, людей різних національностей, різних віросповідань і культур [5].

Ми пристаємо до думки сучасної дослідниці М. Греб, яка зазначає: «особливої уваги заслуговує художній текст, оскільки він формує і розвиває етичні потенції особи за рахунок поєднання конкретно-історичного, національно-особливого і загальнолюдського компонентів твору, показуючи нерозривний зв'язок дійсності «своєї» країни, її культури з історичним розвитком і дійсністю культури світової. На думку психологів, люди більшою мірою схильні розбирати і оцінювати вчинки і відчуття літературних героїв, ніж свої власні» [5, с. 184]. Саме у художньому тексті часто трапляються діалоги, де використовуються різні мовні форми та колоритна народна лексика. Це у свою чергу дозволяє краще зрозуміти специфіку і своєрідність культури іншої мови.

Культура – засіб об'єднання народу в нації. Кожна культура формує свій світ людини, те, що ми називаємо тип українця, італійця, японця. І народна, і елітарна культура однаково причетні до цього процесу. Не самоізоляція а формування національних типів з притаманним світобаченням і ставленням до навколишнього освіту, з властивою їм національною свідомістю гарантує збереження своєрідності і неповторності кожної культури. Для формування національного типу першорядного значення має традиція, безперервність у передачі культурних набутків від покоління до покоління. Кожен член суспільства (певної національної спільності) повинен опанувати культурою свого народу, щоб стати особистістю. Культури, орієнтовані на одухотворення особистості, на збереження і продовження традицій, на виразно-національне начало зараховують до класичних [6].

Адже відомо, що загальнолюдської культури ніколи не було, досі нема і навряд чи буде. Культура завжди конкретно національна. Вона виявляє духовність якогось окремого етносу, нації, народу. На це вказували свого часу О. Потебня, Н. Бердяєв, І. Лисяк-Рудницький, Л. Ребет, В. Янів, а також сучасні дослідники Н. Дзюбишина-Мельник, Р. Зозуляк, У. Кецик, Г. Олійник, Ж. Омельченко. Український педагог минулого С. Русова слушно зазначала: «Національне виховання виробляє у дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [9, с. 24].

Дослідниця П. Ігнатенко слушно зазначає, що «загальнолюдські цінності – це національні, збагачені цивілізованими народами, а національні – це загальнолюдські в національному вияві» [8, с. 121]. Саме так, адже культура об'єктивує духовність. «Досі людство не виробило іншої форми духовності, окрім національної (етнічної). А загальнолюдське існує тому (і тільки тому), що існує національне» [6, с. 47].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що у працях різних фахівців переплітається і навіть досить часто сплутуються два поняття: національне та патріотичне виховання. Спробуємо проаналізувати сутність зазначених дефініцій. Так,

на думку І. Зайченка, «національне виховання» – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв та ін., покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку [7]. Визначний педагог минулого Я.Чепіго під національним вихованням розумів цілісний процес розвитку дитячої особистості, спрямований на свідомість дитини, її почуття, поведінку та вчинки. Прикметною позицією вченого є те, що він вкладав у поняття «національне виховання» конкретику світогляду, індивідуальних особливостей дитини, визначав важливість поняття «національне виховання» конкретику світогляду, індивідуальних особливостей дитини, визначав важливість поєднання індивідуальних і національних рис дитини. Індивідуальні – це вроджені, а національні – набуті, залежні від сім'ї, рідного краю, в якому живе дитина. Національне й індивідуальне може існувати окремо, завдання педагога, за Я.Чепігою – поєднати їх. Таким чином, щоб виховати національно свідомого патріота країни, починаючи з дитинства, необхідно досконало вивчити індивідуальне, природне, тобто, глибоко вникнути у психологію дитини [2, с. 103]. Слід зазначити, що виховна система будь-якого народу віддзеркалює його історію, традиції, звичаї, культуру. Національне виховання, за О.Сухомлинською, «передбачає передусім етнізацію виховного процесу, тобто залучення дитини до глибинних пластів національної культури й духовності з висуненням на чільне місце природного середовища» [10, с. 38]. Національне виховання автор не відокремлює від загального суспільного навчально-виховного процесу.

На нашу думку, головною метою національного виховання є формування свідомого громадянина – патріота своєї (у нашому випадку Української держави), активного носія, провідника національної ідеї, набуття підростаючим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей, переконань.

На підтвердження висловлень дослідників звернемося до розуміння означеної дефініції. У Педагогічному словнику потлумачено «національне виховання», як «історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь». Зокрема, український педагог С. Русова слушно зазначає, що «національне виховання виробляє у дитини не подвійну хитку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [2, с. 104].

Сучасна дослідниця В. Александрова [1], у процесі аналізу наукових джерел, виокремила основні напрями національно-культурного компоненту, зокрема:

- народознавчий напрям (ставлення до батьків: любов, турбота, повага до сім'ї, родини, роду, народу, який має спільну Батьківщину, чуття єдиної родини);
- українознавчий напрям (ціннісне ставлення до духовного світу своєї нації: історії, культури, мови, народних традицій, звичаїв, національних символів; здатність до національного самовизначення);
- краєзнавчий напрям (ставлення до місця народження, проживання та поховання членів роду; знання про вулицю, місто (село), край, природу та географію своєї держави).

Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що у процесі формування національного стрижня засобами художньої літератури важливо активізувати всі рівні емоційної взаємодії дітей з літературним твором, а саме: емоційна реакція від сприймання художнього твору; емоційна оцінка вчинку персонажа (хоробрий, справедливий, чесний, допоміг у біді) або іншого змісту; емоційна ідентифікація з персонажем; набуття досвіду позитивних переживань й оцінок; відтворення у власній поведінці.

Українська мова і література «розширюють та активізують словниковий запас учнів з урахуванням тих груп слів, усталених висловів, що відображають реальне життя народу, мова якого вивчається, особливості його життєвого досвіду, історії, культури; сприяють формуванню толерантного ставлення до різних народів, розвитку в учнів мовних, інтелектуальних та пізнавальних здібностей; формують гуманістичний світогляд, моральні та естетичні переконання, національні та загальнолюдські цінності» [1, с. 32].

Питання взаємодії мови, літератури й культури в школах національних меншин все частіше трактується з позицій соціокультурної компетентності, під якою розуміють здебільшого «соціокультурний контекст, в якому досліджувана мова застосовується його носіями, а також способи, через які цей контекст впливає на вибір і комунікативний ефект певних мовних форм» [4, с. 169]. Окрім того, соціокультурну компетентність розглядають як аспект комунікативної здатності, що відбиває специфічні риси суспільства та його культури, які виявляються через комунікативну поведінку членів цього суспільства [3, с. 57].

Культурознавчий мовленнєвий зміст на рівні знання включає найголовніші відомості про природу Батьківщини; найважливіші історичні відомості; знайомство з найвидатнішими постатями вітчизняної та світової культури; найхарактерніші зразки національного мистецтва, народні звичаї і традиції, що відображають менталітет, дух і характер нації. Важливо при цьому, щоб українознавчі відомості засвоювалися в контексті світової культури.

Культурознавчий мовленнєвий зміст, відображений у системі текстів, у яких він від класу до класу дедалі розгалужується й поглиблюється, дає змогу справляти потужніший, ніж раніше, вихований вплив на учнів, забезпечувати формування екологічної, етичної, етичної, мислительної, естетичної і мовленнєвої культури, урівноважувати розвиток інтелектуальної і емотивної форм особистості [1].

У процесі аналізу підручників з літературного читання останніх років для шкіл з мовою навчання національних меншин (автори: С. Криган; О. Хорошківська, Г. Охота, Н. Яновицька) можемо зробити висновки, щодо творів національно спрямованого змісту і виокремити такі представлені напрямки: твори про Україну, її столицю та державні символи, про народні свята в Україні (Різдво, Святого Миколая, Великдень, обжинки, веснянки, колядування і щедрування). Дітей знайомлять з найвидатнішими постатями в українській літературі – Леся Українка, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Костенко. Як бачимо автори підручників намагаються формувати в учнів позитивне ставлення до держави, в якій вони зростають і живуть, а також залученими творами сприяють формуванню майбутніх громадян своєї країни. Проте бажано подавати більше творів історичної і громадянської тематики, формувати завдання на творах національного змісту тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті аналізу і синтезу різних джерел, можемо стверджувати, що твори, з національно-культурним змістом відіграють важливу роль у формуванні свідомих громадян своєї держави. А тому підручники з літературного читання для молодших школярів з навчанням мовами національних меншин (як і для учнів титульної нації) обов'язково мають складатися у переважній більшості саме з таких творів. У такому випадку кінцева мета – формування різнобічно розвиненої, національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості, здатної і прагнучої до самостійного здобування нових знань, націленої на саморозвиток і реалізацію себе в суспільстві буде досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова В. Формування соціокультурної компетентності учнів 8-9 класів у позакласній роботі з української мови: дис...канд. пед.наук. К., 2017. – 262 с.
2. Богданець-Білоskalенко Н. Роль рідної мови в національному вихованні дитини у поглядах Софії Русової та Якова Чепиґи. Наук. зап. Сер.: "Психол.-педагогічні науки" . [за заг. ред. Є. І. Коваленко]. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. № 8. С. 103–105.
3. Бориско Н.Ф. Диалог культур и содержание материалов учебно-методического комплекса. Иноземні мови. 1999. № 2. С.53-58.
4. Вениг Н.Н. Формирование речевой компетенции старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2001. 206 с.
5. Греб М. Теоретико-методичні засади навчання лексикології та фразеології майбутніх учителів початкових класів: дис... докт.пед.наук. К., 2018. 455 с.
6. Дзюбишина-Мельник Н. Перекладна література як складова інкультурації дитини. Всесвітня література в середніх на-вчальних закладах України. 1998. №1. С. 46-48.
7. Зайченко І. Педагогіка: підручник. І.В.Зайченко. [режим доступу]: <http://westudents.com.ua/glavy/48782-241-sutnst-osoblivost-natsionalnogo-vihovannya.html>.
8. Ігнатенко П. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 118-123.
9. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304 с.
10. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Розвиток пед. і психол. наук в Укра-їні 1992-2002 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / АПН України. Х. : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 37–54.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Aleksandrova, V. Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentnosti uchniv 8-9 klasiv u pozaklasnii roboti z ukrainiskoi movy: dys...kand. ped.nauk. [Formation of socio-cultural competence of 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian. Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences]. Kyiv. 2017. 262 pp.
2. Bohdanets-Biloskalenko, N. Rol ridnoi movy v natsionalnomu vykhovanni dytyny u pohliadakh Sofii Rusovoi ta Yakova Chepihy [The role of the native language in national education as viewed by Sofii Rusova and Yakiv Chepihy]. Naukovi zapysky Series "Psykhologichni-pedahohichni nauky". Kovalenko, Ye. I. (ed.) Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 2011. Issue 8. Pp. 103–105.
3. Borysko, N. F. Dyalog kultur i sodержaniie materialov uchebno-metodicheskogo kompleksa [The dialogue of cultures and the content of the teaching materials]. Inozemni movy, 1999. N 2. Pp. 53-58.
4. Venyh, N. N. Formirovaniie rechevoi kompetentsii starsheklassnikov: dys. kand. ped. nauk [The formation of the speech competence of senior students. Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences]. Kherson. 2001. 206 pp.
5. Hreb, M. Teoretyko-metodychni zasady navchannia leksykologii ta frazeologii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: dys.. dokt.ped.nauk [Theoretical and methodological foundations for teaching Lexicology and Phraseology to future primary school teachers. Thesis for a degree Doctor of Pedagogical Sciences]. Kyiv. 2018. 455 pp.
6. Dziubyshyna-Melnyk, N. Perekladna literatura yak skladova inkultursaii dytyny [Translated literature as a component of inculturation of a child]. Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy, 1998. N 1. Pp. 46-48.
7. Zaichenko, I. Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: tutorial] Electronic resource: <http://westudents.com.ua/glavy/48782-241-sutnst-osoblivost-natsionalnogo-vihovannya.html>.
8. Ihnatenko, P. Aksiolohiia vykhovannia: vid terminolohii do postanovky problemy [Axiology of education: from terminology to the problem statement]. Pedahohika i psykholohiia, 1997. N 1. Pp. 118-123.
9. Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory [Selected works]. Kyiv: Osvita. 1996. 304 pp.
10. Sukhomlynska O.V. Periodyatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodisation of the pedagogical thought in Ukraine: steps to the new dimension]. Rozvytok ped. i psykol. nauk v Ukraini 1992-2002: zb. nauk. pr. do 10-richchia APN Ukrainy. Kh.: OVS. 2002. Chapter 1. Pp. 37–54.